

FRIED ISTVÁN

Nyelvújítás, nyelvválasztás – úttévesztés?

A magyar olvasók előtt jól ismert az az (önmagában és tágabb kontextusában egyként ellentmondásos) állásfoglalás, amely a Kazinczy Ferenc nevével, működésével, nyelvvelméletével és irodalomszemléletével kapcsolatos. És amely valószínűleg Ady Endre egy mondatát nevezheti meg „ötletadójának”¹, hogy aztán Németh László többfelé irányuló irodalom- és nemzetelgondolásaiban bontakozzék ki;² amely elgondolások kevésbé színvonalas, ha lehetséges, még inkább „ideologikus” irodalomtörténété torzuljanak Féja Gézá-nál.³ S hogy ez a történet ne érjen teljesen véget, az utóbbi két évtized irodalomtörténeti kutatásai során új, némileg megváltoztott tartalommal töltődjék föl.⁴ Nevezetesen arról a kérdéstről van szó, hogy Kazinczy nyelv- és stílusválasztása, ezzel szoros összefüggésben irodalom- és nemzetstratégiája visszaszorított-e, eljelentéktelenített-e (egy időre?) valami nála lényegibbet, „gyökeresebbet” (egyeseknél: „magyarabbat”!); Széphalom, az irodalmi központ vajon hatalmi központtá vált-e, amely kíméletlenül lecsapott a deviánsnak vélt jelenségekre (például: Verseghy szolnokias hajlításaira, Csokonai műfajközöttiségére, Berzsenyi dunántúli tájszavaira); ekképpen ellene szegült-e a többcentrumúságnak (vajon ki célozta ezt meg Kazinczy korában?); rövidre fogva és zárva: a monologikus (költői, kevésbé prózaírói) beszéd uralmát készítette-e elő/alapozta-e meg? S ezen keresztül az irodalom/kultúra „hígabb” személyiségeinek érvényesülését tette volna lehetővé? Ezt viszont, mármint e „tévutat”, a „kazinczyánus”-nak bélyegzett irodalomtörténet igazolta (Toldy Ferenc, Eötvös József, Riedl Frigyes, Négyesy László, Halász Gábor, Szauder József, Sinkó Ervin mellé bizonyára idesorolható lenne Horváth János is! – és most nem beszélnék a költői-írói tanúságtételekről, Petőfitől Radnótiig, Babitsról és Kosztolányitól Ju-

¹ Ady Endre: *Van-e magyar nyelv?* In: A. E. Összes prózai művei. X. S. a. r. Láng József és Vezér Erzsébet. Budapest 1973. 104. („Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani.”) Ady másutt nagy tisztelettel nyilatkozik Kazinczyról: Összes prózai művei. VIII. S. a. r. Vezér Erzsébet. Budapest 1968. 281.

² Németh László: *Kisebbségben*. Kecskemét 1939.

³ Féja Géza: *A felvilágosodástól a besötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig*. Budapest

⁴ Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség: nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Budapest 1990. A kötet némileg polemikus ismertetése tőlem: Irodalomtörténeti Közlemények 1991. 97–102. Legújabbban S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest 2005.

hász Gyuláig, Máraitól Szabó Magdáig, Nemes Nagy Ágnesig).⁵ Mindezekért (az említett kutatás úgy véli) perújítás szükséges, legalább az irodalomtörténeti „egyensúly” és méltányosabb megítélés érdekében, de azért is, hogy a Kazinczyétól (és tegyük gyorsan hozzá sürgősen: Németh és Féja szerint a Babits Mihályétól) eltérő nyelv- és nemzetstratégiák rehabilitáltassanak.

Ott értek egyet (de szinte csak ott) az anti(?)-kazinczyánus, Babits-ellenes kutatással vagy megfontolással, hogy részint az irodalom- és nyelvtörténetek sosem egyesültek, a kortársak által felvázolt (amennyiben felvázolt, nem csupán ötletszerűen megpendített) alternatívák legalább oly mértékben számon tartásra méltók, mint a valóban létrejött változat(ok), részint az irodalmi, irodalomtörténeti, nyelvelméleti konvenciók által elfedett, felejtésre ítélt esélyek és variánsok szembesíthetők a látható, feltárt elgondolásokkal. Az azonos kontextusban elhelyeződés éppen azt mutathatja meg, hogy a személyi feltételeken túl (azok szerepét nem lebecsülve, de messze nem túlértékelve) miért lett az egyik és nem a másik koncepció sokáig, helyenként még ma is nagyobb jelentőségű, sikerű, mint egy/a másik.

Ami azonban további kétségeket támaszthat, az többnyire az összehasonlító irodalomtudomány aspektusának teljes vagy részleges figyelmen kívül hagyása. Hiszen a magyar (de természetesen nemcsak a magyar, hanem a XIX. századi irodalom/irodalminyelv-történetet tekintve például a cseh)⁶ irodalomszerveződésben számottevő szerephez jutó fordítói mozgalommal és a fordításprogrammal szembeállított eredetiségigény (a horvátoknál, a szlovéneknél, a szerbeknél és ukránoknál hasonló kritikai mozgásoknak lehetünk a tanúi) értelmezésében

1) Elhanyagolódott a fordítások nemzeti irodalmi funkciója;

2) Az eredetiség romantikus ideája vetült vissza az alapjában klasszicista stíluselképzelést és művészetfelfogást képviselő korszak szerzőire.

E két szempontot pedig akár úgy is lehetne újrafogalmaznom, miszerint a „legnemzetibb” (!) költőmagatartásként vélt fordítói tevékenység (hiszen a fordítások csak az adott nemzeti irodalmon belül számíthatnak befogadásra) felfogható úgy is, mint a világirodalommal kezdett párbeszéd, amely – s ez nem paradoxon – a nemzeti irodalom differenciálatlan műfaji rendszerét kiteljesedni segíti (vö. a cseh irodalomban jelentékeny, XIX. század eleji próza fordításokat⁷, Csokonai átköltéseit olaszról a magyar rokokó újragondolása érdekében, Dositej Obradović Lessing-mese tolmácsolását a korszerű szerb prózanyelv létesítése céljából, Prešeren Byron-átültetését stb. stb., de idesorolható volna Kotljarevskij ukránosítása a travesztált Aeneisnek ukrán népnyelvet felhasználó fordítását illetőleg); ugyanakkor az irodalmi és nyelvi „eredetiség” követelése a kelet-közép-európai nyelvújítások periódusában akár a nemzetközi irodalmi kapcsolatok előli látványos elzárkózást igenelheti, az önmagába visszaforduló és terméketlennek bizonyuló, később önelvűnek nevezett irodalom-„fejlődés” meghirdetését. Természetesen ez nem feltétlenül történik

⁵ Az egyes műveket illetőleg a Busa Margit készítette Kazinczy-bibliográfiákhoz utalok. Első kötete 1981-ben, a második 1994-ben jelent meg. A folytatás a *Széphalom Évkönyv* köteteiben kereshető meg.

⁶ Vodička, Felix: *Cesty a cíle obrozenské literatury*. Praha 1955., Uő: *Počátky krásné prózy novověské: příspěvek k literárním dějinám doby Jungmannovy*. Praha 1994.

⁷ Vodička: *Počátky...* i. m.

így, de azt állíthatom, hogy ezek a lehetőségek „esélyként” ott lelhetők akár a vitázók közötti mezőn.

Még egy, alig emlegetett szempont megfontolását javasolnám. A magyar irodalomtörténet kelet-közép-európai kontextusban való tárgyalása ugyan több ízben merült föl igényként, a „gyakorlati”, azaz korábbi szövegekre építő vizsgálódás azonban csak részeredményeket mutathat föl. Németh László jó okkal és több érveléssel állította, miszerint a három középkori királyság (a cseh, a lengyel, a magyar) együttes⁸, egymásra vetített, egymáshoz viszonyított tárgyalása a magyar (de valamennyi) történetírást meggyőzőbb megállapításokhoz, védhetőbb „vezetésekhez” irányíthatja. Csak sajnálni lehet, hogy Németh, mint annyiszor, a „terv”-nél, a vázlatnál maradt. S azt még jobban, hogy ez a rendkívül inspiratív ötlet nem gyümölcsözőtt a kelet-közép-európai nyelvújítások valóban összehasonlítható elemzésében. (Tőle származik a kissé nagyvonalú kijelentés: „A cseheknek, lengyeleknek éppúgy megvan a Kazinczyjuk, mint nekünk.”)⁹ Egyedül Richard Pražák „tipologizálta” térségünk XVIII. századvégi, XIX. századelői nyelvi mozgalmait az európai nyelvi standardhoz csatlakozás mikéntjének szempontjából (a „felzárkózás” joggal lett pejoratív hangulatú napjainkra), az európai nyelvészetséghez tartozás tudatosulása példáját a cseh és a magyar nyelvújítás szolgáltatta, míg a szlovák és a szerb irodalmi nyelv megalkotásában a kiválasztott népnyelv, tájnyelv játszotta a főszerepet. Pražák több rövidebb tanulmánya¹⁰ természetesen egy monografikus feldolgozás esetén kiegészítésre szorulna. Egyfelől azzal, hogy az európai *Sprachbund*hoz tartozás tudatosulása, tudatosítása a nyelvi neológia több fázisának egymásutánjában ment végbe, másfelől a tájnyelvből megformált irodalmi nyelv alakulástörténetében a szorosabb értelemben vett nyelvi tényezőkön túl vallási, művelődésszociológiai, esztétikai vonatkozások is szerepet játszhatnak, minek következtében – nem tagadva az alaptételt – a nyelvteremtődésnek szélesebb bázisára sem árt utalnunk. Arra nevezetesen, hogy a szlavisztika tudománnyá fejlesztése (a szlovén Kopitar és a cseh Dobrovský részéről) eleve a komparatív elgondolásokat részesítette előnyben, s a nyelvi változások néprajzi-művelődéstörténeti mozzanatait sem hagyta figyelmen kívül. Még világosabban kitetszik ez, ha arról a két „nyelvújításról”, a horvátról és a szlovénról, gondolkodunk el, amely kontextusba helyezésének ürügyén fogalmazódott meg a jelen dolgozat címe, és amely elgondolás során messze nem meglepetésszerűen olyan problémákra is bukkanhatunk, amelyek a kazinczyánus – anti-kazinczyánus (de nem – egykorú terminussal élve – orthológus és neológus) vitákban tevélegesen és máig hatóan jelen vannak. Azaz a szláv irodalomtörténetek terminológiájával élve: a „nemzeti ébredés” korában¹¹

⁸ Németh László: *Szekfű Gyula*. In: Sorskérdések. S. a. r. Grezsa Ferenc. Budapest 1989. 530–532.

⁹ Uő: *Magyarság és Európa*. In: Uo. 294.

¹⁰ Pražák, Richard: *Dobrovský a Kazinczy*. In: Sborník prací Filosofské Fakulty Brněnské University D. 17–18. Brno 1971. 45–60., Uő: *Neologická hnutí a předpoklady tzv. národního obrození u čechů, Slováků a Maďarů z hlediska vývoje jejich vzájemných vztahů*. In: Otázky dějin střední a východní Evropy. Brno 1971 169–183., Uő: *Typologická charakteristika českého a slovenského neologického hnutí ve srovnání z vývojem u Maďarů a Rumunů*. In: Československé přednášky pro 7. mezinárodní sjezd slavistů. Praha 1973. 411–416., Uő: *Zur Typologie der tschechischen und slowakischen neologischen Bewegung im Vergleich bei den Magyaren und Rumänen*. In: Aufklärung und Nationen im Osten Europas. Hrsg.: László Sziklay. Budapest 1983. 375–395.

¹¹ Nemzeti ébredés és nyelvi mozgalom viszonyáról ezúttal szlovén tanulmánykötetet ajánlok figyelembe: *Obdobje slovenskega narodnega preporoda*. Ljubljana 1991.

a nyelvújítás, a nyelvválasztás szükségszerűnek mondható. A hosszabb fejtegetést megelőzve, ideírom Kemény Zsigmond *Még egy szó a forradalom után* című röpirat-esszéjéből a tézisemet alátámasztó sorokat:

„Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságot jelöli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomban, a harc közt pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyert a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítéset, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalom, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek, és viszont kevés évek múlva, a társadalom átalakulásának ügyfolyama, az állami formák és jogszervezet átalakulását nélkülözhetetlenül előidézi.”¹²

S bár Kemény Zsigmond a levert magyar szabadságharc tanulságait mérlegelve, a nemzeti mozgalom kulturális fázisának nyelvi történését körvonalazza, valójában az irodalmi nyelv teremtésének folyamatát vázolja föl, a nyelvújítás/nyelvteremtés¹³ hatástörténetét, amely közvetve vagy közvetlenül elsősorban lehetővé teszi a korszerű, az európai nyelvekéivel/irodalmaival azonos terminológiát, másképpen fogalmazva: a megnevezhetőség esélyét hozza létre. (Hasonlóképpen látja Kölcsey Ferenc is Kazinczy szerepét új-literatúrai időszak alapítójaként.) Ilyen értelemben a horvát és a szlovén irodalmi nyelvért folytatott küzdelem az ilyen típusú modell(ek)kel írható le. A horvát esetében három, korábban standardizált, számottevő (irodalmi) múlttal rendelkező nyelvváltozat állította választási kényszer elé azokat, akik a nyelvi „egységesítés”-en túlmenően egy, az egész nyelvterületet magába foglaló, az áttétel nélküli párbeszédet szorgalmazó nyelvi magatartást tartottak szem előtt. A választás szükségszerűségét indokolta, hogy a horvátoknak is volt középkori királyságuk, amelyet a magyarokéval perszonálunió kapcsolt össze, emellett a közös törökellenes harcok emléke (irodalmi megnyilatkozása Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposza, amelynek horvát fordítását Zrínyi Péter készítette el). De a közeli múltból derenghetett még részint a közös anti-jozefinus ellenállás és a magyar jakobinusok mozgalma, amelynek horvát résztvevői is voltak, és a horvát forradalmi éneket Verseghy Ferenc fordította magyarra. Egészen más a helyzet a szlovén nyelvfejlődést tekintve. Részint azért, mert sem nem rendelkeztek a „nemesi köztársaság”-nak azzal a változatával, mint a horvátok meg a magyarok, sem nem a középkori királyság emlékével, legfeljebb a szlovén tudatot erősítő nyelvemlékkel (*Brižinski spomenik*), bibliafordítással (Trubar), valamint a több tartományra szakítottság (és több országba vetettség) tényezőjével. S minthogy még oly értelemben sem volt évszázadokig (kulturális) központjuk, mint amilyen értelemben Zágráb vagy Varasd, Dubrovnik vagy Split, Buda vagy Pozsony, Kolozsvár vagy Gyulafehérvár, ellenben a földrajzi adottságokból is következőleg a tájnyelvi megosztottság mondható jellemzőnek, nyilvánvaló lett, hogy a nyelvteremtés legalább oly mértékben nyelvválasztás lesz, mint a horvátoknál vagy a szlovákoknál (a horvátokkal összeköti a nyelvválasztást az azonos valláshoz tartozás, a szlovákokétól megkülönbözteti, hogy a szlovákok esetében a tájnyelvi eltéréseket keresztelte az evangélikus-katolikus nyelvi

¹² Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után*. In: Uő: *Változatok a történelemre*. Szerk., utószó, jegyz. Tóth Gyula. Budapest 1982. 397. A szerkesztő modernizálta a helyesírást.

¹³ Auty, Robert: *Spracherneuerung und Sprachschöpfung im Donauraum 1780–1850*. Österreichische Osthefte 1961. 363–371.

különbözés). Ennek folyományaképpen a szlovén irodalmi nyelv egy, meghatározott nyelvvariánsra, adott esetben Ljubljana és környéke nyelvváltozatára és az etimologizáló helyesírásra épült; természetesen az elfogadtatás nem ment küzdelmek nélkül. De a küzdelmet hosszú távon vitathatatlan kimenetelűvé tette, hogy a XIX. századnak az európai romantika csúcsteljesítményeihez mérhető életművel rendelkező szlovén költője, France Prešeren (1800–1849) szintén ebben a nyelvváltozatban alkotta meg verseit és fordításait.¹⁴

Az első tanulság, ami az eddigiekből levonható, hogy a XVIII. század végének, a XIX. század első négy évtizedének irodalom- és nyelvtörténete Kelet-Közép-Európában mindeütt a nyelvújítás, a nyelvteremtés jegyében írható le (a lengyelt leszámítva), s ez a nyelvújítás/teremtés lényegében nyelv választás, a legtöbb helyen egy korábban standardizált nyelvi változat és/vagy egy népnyelv/tájnyelv irodalmi nyelvvé emelése. Ami természetesenül azzal járt, hogy a konkurens nyelvek, változatok visszaszorultak, egy kisebb, zártabb közösség nyelvévé lettek, esetleg megmaradtak dialektusnak vagy szociolektusnak (mint a szlovák evangélikusok bibliai cseh nyelve vagy a szerbeknek a liturgiában használt egyházi szlávja). Aligha vitatható, s ez a második tanulság, hogy a feltétlen nyereség mellett ez veszteséggel is járt. Azok jártak jól, akik az adott standardizált nyelvet, az adott dialektust eleve birtokolták (szűkebb értelemben vett anyanyelvként), s azok jártak rosszul, akiknek nyelvhasználatát túlbuzgó vagy csupán (némi) egyoldalú nyelv szemléletük alapján ítélkező kritikusok provinciálisnak, avítnak minősítették. Ebből – önmagában – nem következhet sem a választás helyessége, sem helytelensége. Mindössze annyi, hogy a választással, főleg a választást követő első periódusokban, olykor a kizárólagosság, a türelmetlen ítései szemlélet járt együtt. Kazinczy elmarasztalta Csokonai működésének több területét (míg másokat elismert), Matija Čop¹⁵ és Prešeren elmarasztalta a korban monstrum scientiarumként emlegetett tudós Jernej Kopitart. A harmadik tanulság, hogy ezek az egymásra emlékeztető nyelvújítások egész Kelet-Közép-Európában mintegy három-négy évtized alatt következtek be (a szlovákoké az 1840-es esztendőök elején), a horvátoké az 1830-as esztendőökben, akár a szlovéneké (ábécé-harc: 1833), a cseheké és a magyaroké valamivel korábban, még a XVIII. században kezdődött meg. Hozzátenném, méghozzá hangsúlyosan, hogy nyelvújításnak csak a rövidség kedvéért neveztem el, legalább oly mértékben stílusújítás, kis túlzással, megint Németh László szavát kölcsönkérve: irodalom-alapítás (igaz, ő Puskin-könyvében¹⁶ él e terminussal); ezt elfogadva, annyit módosítanék, hogy a nyelv választás egyben hagyomány választás- és értelmezés. Ami annyit jelent, egyszerűen nem igaz, hogy Kazinczy vagy Vuk Karadžić, Jungmann vagy Matija Čop, Ljudevit Gaj¹⁷ vagy Ludovít Štúr ne lettek volna mélyen elkötelezve a nyelvi-történeti-nemzeti múlt

¹⁴ Prešeren, France: *Poezije in pisma*. Ured. Anton Slodnjak. Ljubljana 1964.

¹⁵ *Pisma Matija Čopa*. Ured. Anton Slodnjak. Ljubljana 1964. 1–2. Vö. még: Kos, Janko: Matija Čop. Ljubljana 1979.

¹⁶ Németh László: *Puskin*. Budapest 1967. 5–7. Németh László irodalomalapító névsora meglehetősen vegyes. A megállapítás, miszerint Kazinczy „a modern magyar irodalmat megalapította”: Négyesy Lászlótól származik. Vö: N. L.: *Kazinczy pályája*. Budapest 1931. 170.

¹⁷ Despalatović, Elinor Murray: *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement (to 1843)*. Ann Arbor, Michigan, 1975., Horvat, Josip: *Ljudevit Gaj. Njegov život, njegovo delo*. Zagreb 1975., Stančić, Nikola: *Gajeva «Još hrvatska ni popala» iz 1832–33 i ideologija Ljudevit Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*. Zagreb 1988.

egésze iránt, miközben hagyományválasztásuk szelektív volt, és hagyománytöréssel járt együtt helyesírási reformjuk és stílusújításuk, nem kevésbé a számukra terméketlennek minősülő stílus, helyesírás elmarasztalásával; a korszerű európai jelenségek megnevezéséhez pedig terminológiai ajánlattal éltek, mely terminológia kezdetben idegenszerűnek hatott; aztán, belőle, ami értékes és célszerű volt, megmaradt, ami nem bizonyult használhatónak, feledésbe merült. A *negyedik* tanulság, hogy e nemzeti mozgalmak sok tekintetben a nyelvújításokkal párhuzamosan formálták meg azt a nyelvi (ön)tudatot, amely ennek a megújult nyelvnek a helyét kereste és találta meg a szűkebb hazai, országos, valamint a regionális és európai kontextusban, különös tekintettel a felvirágzó nyelvrokonosság-elméletekre és nyelvrokonítási fejtegetésekre. Ugyanakkor éppen ez a nyelvrokonosság-elmélet gondolkodtatta el az irodalmi nyelv alkotóit, hiszen a közeli nyelvvaltozattól való elhatárolódás és a távolabbi, rokon nyelvhez fűződő viszony szinte egymást feltételezte.¹⁸ Amilyen mértékben lett „szláv” a tágabb nyelvi-nemzeti kontextus, olyan mértékben zárult ki a látókörből a horvátoknál két standardizált nyelv a választott nyelv miatt, a szlovákoknál a cseh bibliai nyelvet adták föl a szintén szláv nyelvcsaládba tartozás és persze az új irodalmi nyelv kedvéért. Ugyanakkor a horvát irodalmi nyelv teremtését az illirizmus ideológiájának kidolgozása követte, s ezzel párhuzamban a rivális nyelvvel való szakítás, amely rivális nyelvvaltozat részben a magyarral, más tekintetben részben a szlovénnel, megint más az olasszal való kapcsolatot is reprezentálta. A horvátban ugyanis a što, a ča és a kaj nyelvvaltozat egyrészt számottevő (nemcsak nyelvtörténeti, hanem) irodalmi múlttal (is) rendelkezett, másrészt jól körvonalazható tájféldrajzi tényezőkhöz kapcsolódott, mintegy „leképezte” a horvátság elhelyezkedését, egyben emlékeztetett a nyelvi-kulturális kapcsolódások „tartalmi” elemeire. Minek következtében a XVIII. század végétől, még erőteljesebben és szinte meghatározó ideológiai fegyverzettel az 1830-as évektől kezdve vetődött föl a nyelvi-kulturális kapcsolódások újra-értékelésének kérdése, ezzel összhangban a (nemzet)politikai önmeghatározások, önszituálások igénye. Kiváltképpen olyan háttér előtt, amely a magyar reformmozgalom magyarosodási-magyarosítási célkitűzéseiben és akcióiban volt szemrevételezhető, a másik oldalon pedig a német tudományosság segítségével európai hírnévre szert tett szerb népköltészet s a hozzáfűződő imagológiai képzetek befogadástörténetének útja lett szemlélhető. A balkáni mozgalmak, ezen belül a látható és a titkolt szerb aspirációk vonzerejével szemben a horvát–magyar viszonyban beállott zavar szinte előre jelezte a nyelvvalasztásban szerephez jutó megfontolásokat: a három nyelvvaltozat közül az került az első helyre, amely a szerbhez a legközelebb állt, azaz a što-változatra épült a horvát irodalmi nyelv, amely az egységesülésre törekvő horvát elit (és irodalom) beszélt-írott nyelve lett. Ezáltal (nemcsak nyelvileg) megalapozódott és népszerűsödött a *jugoszlávizmus* eszméje, közelebről megnevezve a szerb–horvát (illetőleg ahogy többen horvát részről elgondolták: a horvát–szerb) nyelvi és politikai egysülés, egység, hol az egyérvékenység hangsúlyozásával, hol a balkáni hegemonia megcélzásával feldúsított gondolata felé haladva. Mindez a XIX. század folyamán még jó darabig megfért az ausztrószlávizmussal, amelynek katonai-politikai – emblematis – figurájaként a német nyelvű költőként a birodalmi patriotizmust a magáévá tévő Josip Jellačić, osztrák, császárhű katonatiszt és horvát hazafi nevezhető meg. Ez a nyelvvalasztás, amelynek története összekapcsolódik Ljudevit Gaj, egykori pesti joghallgató nyelvvaltásá-

¹⁸ A horvát irodalom e korszakára vö. Frangeš, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb 1988.

val és illír elképzeléseivel, egyben a horvát nemesi társadalom jelentős szegmensét ki akarta szorítani a horvátság politikai képviseletének pozíciójából: a magyarok szövetségének számító, magyarórnak elkönyvelt turopoljei nemesség, amely a kaj-horvát vidék örökségét¹⁹ vitte tovább, az országos vihart keltett horvátországi megyei tisztújításokon vívta utóvédharcait az illír-pártiakkal szemben, miközben a što-változat ideológusainak egyre inkább sikerült marginalizálniuk a kaj-horvátságot, annak kultúráját, nem utolsósorban a nyelvet visszaszorítani a dialektus pozíciójába. Ezzel nemcsak a terminológiai váltást tették lehetővé, hanem törlésjel alá helyezték a horvát művelődésnek és ezen belül irodalomnak több évszázados, igen összetett magyar kapcsolataival rendelkező történetéből azt a jelentős fejezetet, amely elsősorban a barokkban a magyar művelődés és irodalom hasonló jelenségeivel mintegy a kölcsönhatás termékeny eseteit mutatta föl. Minek következtében a kajhorvát irodalom és nyelviség szubkulturális tényezővé vált, és majd a XX. században, amikor drámai módon kitetszett a horvát–szerb, szerb–horvát nyelviség és nem annyira irodalmi, mint inkább (napi)-politikai kölcsönösség csődhöz közeli problematikusága, elsősorban Miroslav Krleža révén került vissza a horvát irodalmi tudatba, részint azért, hogy a magyar kapcsolatait nem kevésbé tematizáló horvát szerző igazolta a kaj-horvátnak korszerű versre és prózára alkalmasságát (a *Petrica Kerempuh balladái* és *Az ész határán* című műveivel),²⁰ zágrábi (agrami!) gyermekkorára emlékezve pedig annak a népiségnek emlékeztetése figyelmeztetett, amelyet a kaj-horvát nyelvű nagymama hagyományozott rá, egyben a lepglavai pálos szerzetesek nyelviségét közvetítve.

Még világosabban ismételve a korábban leírtakat: a horvátok közeledése a szerb nyelviséghez és „politikához” részint a jugoszlávista gondolkodás, a déli szlávnak elgondolt egység támadva-védekező magatartását alakította, egyelőre összhangban a Monarchiát átalakítani kívánó szlávizmussal. Ez a korábbi magyar szövetség felmondását eredményezte, és ennek természetes megnyilatkozásaként értékelendő, hogy a magyarhoz közeli kaj-horvát nemesség, annak művelődése, a kaj-horvát nyelv irodalmi emlékezete a háttérbe szorult, (ismétlem) marginalizálódott. Itt most nem az a kérdés vetendő föl: ki a felelős a nyelv- és művelődéstörténet ilyen alakulásáért, és még csak nem is arról szólnék: félresiklott-e a horvát nemzeti mozgalom, a horvát nyelvtörténet, mikor a što-változat melletti döntésével megkezdte egy több évszázados együttélés felbomlásának nyelvi és kulturális előkészítését. Hiszen a horvát (és a magyar) történelem a XIX. században sem volt egyesélyű, egyrészt nem bizonyos, hogy így kellett történnie, másrészt az bizonyos, hogy így történt. Sem Krleža 1930-as esztendőkbeli felszólalása, verses és prózai munkálkodása, sem a horvát történelem szerinte tragikus választásainak következményei nem minősíthetők az 1830-as, 1840-es esztendők fejleményeit, hiszen a kortársi igények és lehetőségek jócskán eltértek attól a megfontolástól, amely az 1930-as esztendők horvát világát ugyancsak egymással vitatkozó, egymástól elkülönülő táborokra tagolta. Annyi állapítható meg, hogy Krleža hosszúverse a *Petrica Kerempuh balladáiban*, a *Planetárium*, a horvát történelem tévútjait vázolja föl, kíméletlen elszántsággal ostromozza Gaj és Jellačić ausztrioszlávizmusát, a kaj-horvát nyelv végzeteként rója föl az elhibázott választást, *Az ész határán* című regényben pedig a regionális tudatot reprezentáló, kaj-horvát népi beszéd magasodik a horvát kisvárosi, provincializmus, maradiság fölé.

¹⁹ *Kajkavische Literatur. Eine Auswahl.* Ein. Anm. Gloss. von László Hadrovics. Wiesbaden 1964.

²⁰ Krleža, Miroslav: *Izabrana djela.* sv. I., sv. 3. Priredio Ivo Frangeš. Zagreb 1973.

Noha Németh László nem kísértc végig Krleža pályáját, jó érzékel figyelt föl magyar részről (nem elsőnek, de viszonylag korán) Krleža munkásságára, és majd Krležától függetlenül fejti ki véleményét a szerinte rossz magyar „nyelvválasztás”-ról, a hibásnak (?) bizonyuló (ám az előbbivel összefüggő), szerinte rossz politikai és kulturális döntésekről. Jóllehet a horvát és a magyar nyelvválasztás között léteznek kapcsolatok (egy horvát értekező például az anyanyelvi mozgalom ügyében követésre ajánlotta a magyarok „jó példáját”,²¹ efféle hang kihallatszik a cseh nyelvi mozgalomból is), Kazinczy és Gaj nyelvi-kulturális törekvése legfőljebb „irányát” tekintve, de „tartalmában” nemigen rokonítható. Viszont az a tény, hogy egy nyelvváltozat dominánssá lesz, központi szerepbe kerül, óhatatlanul más nyelvváltozatokat (megint így kell írnom) marginalizál. Csupán az a kérdés nem felelthető, hogy a nyelvi nacionalizmusok korában az európai kulturális-nemzeti kihívásokra a széttagoltan funkcionáló, az olykor egymástól jórészt függetlenül szerveződő, a részérdekeket az előtérbe helyező nyelvi-kulturális magatartásformák nemigen adhattak adekvát, netán kielégítő választ. Annál is kevésbé, minthogy a követendő mintául kijelölt „nyugati” államok már jóval korábban létrehozták a maguk szinte minden tekintetben (?) egységes nemzetállamát, s a német meg az olasz egységmozgalmak, „risorgimento nacionalizmusok” szintén ebbe az irányba céloztak, a XIX. század folyamán viszonylag kevés és nem túl jelentős helyet hagyva az elkülönülő, a kulturális „fejlődés” főáramaként elkönyvelt iránytól eltérő nézeteknek. A hivatkozott francia vagy német „szakirodalom” és irodalom általában, kiváltképpen a XVIII. században végbement egységesülése, a német irodalmi nyelvi mozgalmak (a Hochsprache létrehozása) a kelet-közép-európai nyelvi törekvéseket – azok vezető teoretikusainak írásai szerint – igazolták, különösképpen a Herder-befogadás hasonló mozzanatait támasztották alá a központosítás megvalósítására törő elgondolásokat. Elmondható, hogy a nyelvi-kulturális pluralitás és az ezt a pluralitást elismerő magatartás ugyan nem volt teljesen esélytelen még az 1820-as esztendőkből sem, igaz, sok eséllyel sem rendelkezett, hiszen a pluralitás ellen ható erők a kortársak számára „korszerűbb” és a nyugati államok példáját emlegető érvekkel rendelkeztek. Talán – ezért is – nem teljesen helytelen annak megkockáztatása, hogy az utólag (joggal vagy nem joggal) hibáztatott nyelvválasztás nem egészen az irodalom- és kultúraalapítók önkényének, rögtönzésből fakadó döntésének, „híg” vagy „mély” nemzetfelfogásának tulajdonítható. A „változás” természetesen nem feltétlenül a reálpolitika címszó alá sorolandó. De korántsem zárható ki, hogy a kortársak döntését az befolyásolta, hogy cselekvésüket reálpolitikának gondolták. S mintegy történelmi és kulturális szükségből eredeztették. Azaz: mind Kazinczy, mind a cseh Jungmann, mind Gaj, mind a szlovén Matija Čop nyelv- és stílusújításának, irodalmi nyelv-teremtésének oka, indoka, lehetősége, sikere, elfogadottsága a korszak viszonyaival, a nemzeti mozgalmak irányultságával, a kortárs szerzők több-kevesebb egyetértésével (az ellenzők csekélyebb számával és tekintélyével) magyarázhatók. Nyelvtörténetileg mindegyik lehetséges nyelvválasztás indokolható (lett volna), a kortársak egyetértése a szerintük leginkább indokolhatót segített elfogadtatni. Ha nem így lett volna, akkor a nemzeti romantikákban kivirágzó irodalmak minősültek volna tévútnak, a nyelvújítók „nemzedékét” követő költői nemzedék (Vörösmarty, Prešeren, Jenko, Mažuranić, Preradović, Mácha, illetőleg a Štúr-iskola első nemzedékének poétái) nem legitimál-

²¹ Nyomárkay, István: *Ungarische Vorbilder der kroatischen Sprachenernung*. Budapest 1989. 49. („dobru peldu Mađarov nasleđuvati”)

ták volna azt az irodalmi nyelvet, amelyet közvetlen elődeiktől – természetesen nem kritika nélkül – átvettek, hogy költőileg „hitelesítsék”. Mindez nem zárja ki az utókor, adott esetben Németh László és Miroslav Krleža nyelvtörténeti-nemzetpolitikai rekonstrukciójának vélt vagy valós „igazság”-lehetőségét, ám korántsem teszi vitathatatlanná, még akkor sem, ha az utókor és a kortársi aspektusok között hagyománytörés, illetőleg a horizontszétválás lesz a jellegzetes értelmezési magatartás. Ugyanis a kortársi igénynek, az általánosan elfogadott nyelvi-kulturális célkitűzés igenlésének próbájára a XIX. század második felében, a XX. században került sor, ekkor formálódott meg a korábbi alapokon kazinczyánusnak nevezett (elfogadott vagy tagadott) szemlélet, ekkor méretett meg a horvát nyelvteremtés ideológiájaként megalkotott illirizmus, majd jugoszlávizmus. Mindkét művelődésben és történelemben, nem kevésbé ideológiatörténetben egymással indulatosan vitatkozó táborokra tagolván a közvéleményt, de magukat, a nyelvi műalkotások szerzőit is (a vita tényezői közül itt a horvát purizmust és Szarvas Gábor ortológiáját említem).

A szlovén nyelv és irodalom historikumát meghatározta, hogy Jernej Kopitar megítélését szinte Jože Pogačnik rehabilitáló Kopitar-monográfiája megjelenéséig²² túlnyomórészt Prešeren német és szlovén gúnyversei, Matija Čop vitaírássai határozták meg. A szlavisztika és a tudománytörténet azonban Kopitar tevékenységének más területeit mindig magasra értékelte. A szlovén irodalomtörténet Prešeren költészete és nyelve igézetében nem tulajdonított kellő jelentőséget a veszteségnek, amelyet a nyelvválasztás eredményezett, és amelynek legerőteljesebb tanúságtétele volt, hogy a más nyelvi vidékről származó, igen tehetséges szlovén költő, Stanko Vraz a szlovén nyelvről a horvatra váltott át, részint az illirizmustól ihletve, részint azért, mert stájerországi nyelvjárására támaszkodó költészetével eleve kisebb esélye lett bejutni a kortársi – romantikus – kánonba. A „nyereség” – „veszteség” méltányos szembesítése jó darabig váratott magára, a nemzeti narratíva eldöntöttnek minősítette ezt a messze nem könnyen eldönthető kérdést.

Aligha mellőzhetjük az alábbi kérdések megválaszolását:

Az irodalmi nyelv „földrajzi” és ezzel együtt (művelődés)politikai vonatkozásrendszerét tekintve miféle érdekek, érdekcsoportok összjátékának, illetőleg földrajzi-politikai lokalizálódás történetének lehetünk tanúi? Ezzel összefüggésben: a nemzeti mozgalom számára oly szükségesnek mutató igyekezet az *emlékezetek helyének* megteremtésére milyen előfeltételektől függ, ehhez hogyan járul hozzá az egységesülő irodalmi nyelv, illetőleg a nyelvi és (politikai) terminológiai tényezők kölcsönhatása miképpen jelöli ki a nemzeti mozgalom következő, immár nem kizárólag vagy nem elsősorban nyelvi-kulturális fázisának periódusát. Míg a magyar, a horvát, részben a szlovák történelem tanulmányozása viszonylag világos képpel szolgál, a különféle elgondolások következtében szerveződő városok, Budapest, Zágráb és Turócszentmárton központként többfunkciósak, a szlovén megosztottság továbbra sem teszi lehetővé azt az egyoldalúságában is teremtvő erejű centrum megvalósítását, amely Zágráb és Budapest esetében jól funkcionált. Részint azért, mert a szlovén–német kétnyelvűség még a XX. század elején sem adta át a helyét a szlovén egynyelvűségnek (e kétnyelvűség szerves folytatása a mai ausztriai szlovén irodalom: nem szlovén nyelvűt írok, mert a benne részt vevő költők, kritikusok, szerzők jó része kétnyelvű), részint azért, mert még mainapság is a szlovéniai mellett az ausztriai, a triestzi, a második világháborút követő emigrációt figyelembe véve a tengerentúli szlovén

²² Pogačnik, Jože: *Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk*. München 1978.

irodalom egyenrangúként, kontextusára reagálva nyelviségében és tematikai elkötelezettségében önálló részirodalomként osztályozható. Míg a horvát irodalmi nyelv története nem függetleníthető az újrakezdések, de legalábbis újragondolások historikumától, tartítva az irodalmi nyelv választása dichotómikus következményeivel. Még a jugoszláv államrend iránt valóban elkötelezett Vladimir Nazor (1876–1949) is kirándult a horvát-szláv „ősmúlt” és történet irányába, a ça-horvát nyelvi kalandról nem is szólva (*Pastir Loda*), Krleža pedig korántsem magános harcokként sürgetett perújítást a kaj-horvát ügyében. A fő probléma azonban a szerb–horvát, horvát–szerb nyelvi (bécsi) megegyezés és értelmezése táján érzékelhető. Hiszen a horvátok és a szerbek nyelvi-kulturális közeledése részint alá volt vetve a különféleképpen alakuló politikai konstellációknak, azaz a nyelvi-kulturális tényezők valójában elfedték a (napi) politikai szándékokat. Annakra mégsem, hogy ez ne lett volna állandó konfliktusforrás, még tudományos szempontból sem beszélhetünk méltányos és mindkét felet kielégítő kompromisszumról. Egyáltalában nem paradox módon ez még látványosabbá vált a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kikiáltása után, mikor is a politikai (s ezáltal kulturális, nyelvi) dominancia megszerzése volt a tét. Beszédes tény, hogy a horvát irodalmi alkotások közül jó néhányat érintett a koronkénti átírás; Hadrovics László kutatásaira hivatkozom: a XIX. századi írók némelyikének nyelvét az utókor több fázisban ismét meg ismét hozzáillesztette az éppen uralkodó nyelvfelfogáshoz.²³ Ritka példáját szolgáltatva a nyelv nemzetpolitikai alávetettségnek... S bár az irodalmi nyelv, a helyesírás „szabályozása”, változó normatív felfogása valamennyi nyelv történetében időszakonként erős problémaként jelentkezik, a horvát példa egészen különleges: a politikai indíttatású nyelvválasztás maradéktalanul legfeljebb a XIX. század egy rövid periódusának felelt meg, a későbbiekben akadályozta azokat a horvát emancipációs törekvéseket, amelyek nem a magyarokkal, az osztrákokkal vagy az olaszokkal szemben kísérelték meg a horvát nemzeti elgondolások megvalósítását, hanem a szövetségesként, fegyvertársként, sláv nyelvrokonként hirdetett szerbek ellenében (kezdetben és sokáig mit sem véve észre Vuk Karadžićnak a szerb elsőbbséget hangoztató téziseiről, mit sem tudva Garašanin szerb elsőbbségű „jugoszlávizmus”-áról).

Míg a szlovén nyelvi és irodalmi tudat a maga hasznára tudta fordítani az olykor bénító ható kétnyelvűséget is (Prešeren azért nem írt tragédiát szlovén nyelven, mert az 1830-as évekre nem alakult ki ennek a műfajnak a líraival egyenértékű szlovén szó- és nyelvkincse, így ennek megformálása csak tematikailag készült elő, a horvátok még a diglossia irodalomba emeléséről, irodalmi elfogadtatásáról is lemondtak egy politikai ábránd miatt, majd csak Krleža törekszik arra, hogy ennek a diglossziának felhasználhatóságáról tanúbizonyságot tegyen. Hogy e téren Ady archaizálása mennyi segítséget jelentett, arról érdemes volna hosszabb terjedelemben értekezni. Itt csak annyit, hogy a kaj-horvát megszólalás egy eltemetett nyelvi világ föltárása, föltárulása, olyan nyelvi-narratológiai tanulsággal, amely a nyelvi gondolkodás lényegi pontjait az eddigiektől eltérő helyen jelöli ki: nevezetesen a tévesztett nyelvpolitikai és poétikai döntések helyett, annak alternatívájaként mutatja föl azt a lehetőséget, amelynek megvalósíthatósága legalább annyira ambivalens, mint a létrehozott, „kitalált” realitás.) Hasonlatképpen élek magyar megfontolások ideidézésével: amennyiben nem Kazinczy „iránya”, „nyelve” diadalmaskodott volna, ha-

²³ Hadrovics, László: *Sprachliche Modernisierung kroatischer Klassiker in Neuausgaben*. In: Festschrift für Nikola R. Pribić. Neuried 1983. 376–382.

nem Kármáné(?), netán Csokonaié(?), vajon ez ellentétes lett volna a Kazinczyéval? Dayka Gábor versei átírhatóságát tekintve egyazon nézet az övék, a magyar irodalmi nyelvből „egészségesebb” hajtások szöktek volna elő? Másképp írt volna Vörösmarty? Vagy Petőfi? Vagy Arany? Jósika talán igen; de Kemény Zsigmond? Hasonlatommal nemcsak az anti-kazinczyánusok történetietlen gondolkodására kívántam volna célozni, hanem azt óhajtottam demonstrálni: viszonylag szűk területen mozogtak a nyelvújítók/nyelverteremtők. Valóban választottak, de a választás akkor sem, később sem bizonyult sokesélyesnek. A hivatkozott, többnyire német szakirodalom felől sem érkezett nagyon sok készítés a nyelvi csatlakozás (Sprachanschluss), a nyelverteretés, a nyelvbővítés és nyelvszépítés egészen más módjára. Az eredetiség az irodalomban a XVIII. század végén, a XIX. század első évtizedeiben régiókban megfért a „hozott” anyagok földolgozásának stratégiai megfontolásaival. Aki eredetiséget igényelt a nyelvi-irodalmi-kulturális elgondolásban, maga nemcsak fordított, hanem leplezte is átköltéseit, nemcsak tematikailag, hanem olykor szövegileg is tapadt a máshol olvasottakhoz, olykor (többségében) anélkül, hogy egy-egy szövegdarab, versszak, vers, érvelési mód, szöveg forrására utalt volna, azaz anélkül, hogy közölte volna, látványossá/átlátszóvá tette volna, mit honnan vett át. A *nemzet csinosodása* körül kialakult, filológiai jellegű vita szerint (s itt oszlik meg a kutatás) nincs a Kármán-szövegben olyan, ami korábban ne íratott volna le, ugyanakkor a gondolatmenet egésze, célzata mégis eredetiség címszó alatt volna elkönnyelhető. Ily módon a nyelvújítások, nyelverteretések nem mellőzték a nem anyanyelvi irodalom tanulságait, az európaizálódás, amely ebben az esetben a teljes műfaji rendszer létesítésére irányuló törekvéssel mondható azonosnak, volt a nyelvvalapítók célja. Arról van tehát szó, hogy a XVIII. század végére mindenütt időszzerűvé lett az egységes irodalmi nyelv létrehozása. A különféle nyelverterületen különféle kísérletek igyekeztek a maguk normatív felfogását és rendszerét elfogadtatni. A szlovének több évtizedes történetet mondhatnak maguk mögött, míg a teoretikus-esztéta Matija Čop érvényesítette nyelvi-poétikai elgondolásait a nyelvész Jernej Kopitarral szemben, ám ehhez szükség volt a romantika áttörésére is a szlovén irodalomban. Kazinczy nem kevésbé több évtizeden át, korai nézeteit fogsága végére megváltoztatva döbönt és döböntett rá a nyelv- és stílusújítás szükségességére, majd Vörösmarty költészete eldönti mindazokat az eldöntetlen nyelvi kérdéseket is, amelyek a korábbi grammatikai, poétikai csatározásokból még az 1820-as esztendőkre megmaradtak. A horvátoknál a kaj, a ča és a što közül az lett az irodalomban általánossá, amelyhez csatlakoztatható volt az illirista mozgalom, és amely az 1840-es esztendőben mindenekelőtt Ivan Mažuranić költészetében kapta meg a szükséges visszaigazolást. Még az európai hírnév segítségével a háta mögött Vuk Karadžićnak is csupán csak akkor sikerült bebiztosítania a népnyelvre épített új irodalmi nyelvet s az „írj, ahogy beszélsz” helyesírási szabályt, amikor a biedermeierből a romantikába átlépő Branko Radičević lírájában vitathatatlanul vált költészetre való nagyobb és hatásosabb alkalmazhatósága.

Egyoldalúnak hathat a pozitívumok kiemelése, a nyelvújítások/nyelvlétesülések eredményeinek számba vétele. Korábban említettem a veszteséget, ami minden újítással együtt jár. Azáltal ugyanis, hogy az egyetlen lehetőség favorizálása a többi lehetőség mellőzését, kiszorítását, jelentéktelenné válását eredményezi. Nem a tájnyelv, a tájnyelvi költészet szűkebb térbe való visszavonulása jelezhető veszteséggként, hanem az, hogy a dialektussá lett nyelvváltozatban őrzött kulturális hagyomány rekesztődött ki a kánonból,

ennek következtében felejtődött el, s így nem épülhetett rá további irodalom. Akképpen archiválódott, hogy holt kincsként őrződött meg a dialektust beszélők-művelők tudatában, és mintegy a nemzeti kultúra tudatalattijaként várt arra, hogy feltörhessen a felettes énként működő kultúra monopóliumát rongálva. Úgy vélem, ez történt Krleža kaj-horvát rekonstrukciójával; míg a modern irodalmi nyelven kívül maradt Ján Hollý részint nemzeti ereklyévé vált, s eposzainak szlovák-szláv szellemiségével van jelen, ha jelen van a szlovák irodalmi gondolkodásban, részint beteljesületlenül maradt lehetőségként, amelynek nyelvi újragondolására viszonylag kevés esély kínálkozik. A szlovén irodalomból kilépő Stanko Vrazról pedig önvigasztalásul elhangozhat egy olyan megjegyzés, miszerint ő horvát nyelven is szlovén költő maradt, a nyelvváltás azonban nem intézhető el ezzel a bon mot-val. Amikor Vraz nyelvet váltott, feladta reményét, hogy szlovén nyelvváltozata elfogadtassék irodalmi nyelvi változatként, egyáltalában nem bizonyos, hogy horvát költőként ott folytatta, ahol szlovén költőként abbahagyta, abbahagyni kényszerült.

A nyelvi nacionalizmus korszaka: a nyelvújítások ebbe a tágabb periódusba esnek. Nemigen tagadható, hogy a nyelv esztétikai funkciójának, minden műfaji igényt kielégítő voltának bizonyítása mellett az európai nyelvekkel, főleg a „szomszédok” nyelvével való vetélkedés is szerepet játszott ebben a történetben. Nincs olyan kelet-közép-európai irodalom, amely ne fordulópontként, önálló, fontos fejezetként tárgyalná a nyelvújításokat, többnyire a nyereséget, alig-alig, kivételes esetben a veszteséget hangsúlyozva. Szükségességét legfőljebb szélsőséges, indulatos-előítéletes (korántsem irodalmi előítéletekre gondolok), határozottan ideologikus nézet tagadhatja. A nyelvújítások vezető egyénisége mindenütt kortársi viták keresztüzébe került, és nemzetpolitikai felfogások csatája kísérte/jellemezte utókorát. Az összehasonlító irodalomtudományi megfontolás a regionális analógiák felmutatásával intheti mérsékletre az egyoldalúságban elmarasztalhatókat, s világíthat rá arra: milyen a regionális-általános meg az anyanyelvi-különös aránya, s ehhez viszonyítva miképpen tudatosult mind a regionális, mind az anyanyelvi kultúrában a nyelvújítások/nyelvteremtések hozta nyereség, okozta veszteség. Minthogy a regionális kutatás egyelőre nem mutathat még olyan tudományos eredményeket, mint a sok helyen már újjá- és újraírt nemzeti irodalom-történet, itt, ezen a ponton félbe kell szakadnia ennek a vázlatos fejtegetésnek is. Abban a reményben, hogy a kelet-közép-európai régió irodalmának komparatív szemlélete új lendületet kaphat mai elméleti „iskolák”, nézetek alkalmazása révén. A *világirodalom* újrameghatározása, amelyhez például a posztmodern egyik kutatója, Douwe Fokkema a „cross-cultural intertextuality” értelmezését,²⁴ alkalmazását ajánlja, nemcsak távol-keleti-európai nyelvű, hanem nyugati-kelet-közép-európai viszonyokra nem kevésbé volna rágondolható; hozzátenném, a régió belüli összefüggések kutatása is jó hasznát láthatná.

²⁴ Fokkema, Douwe: *The Rise of Cross-Cultural Intertextuality*. Canadian Revue of Comparative Literature – Revue Canadienne de Littérature Comparée 2004. március, 5–10.